

Szalma István

A Koháry I. Istvánnak címzett oszmán rabkereskedelemmel kapcsolatos iratok¹

Jelen tanulmányban² igyekeztem összegyűjteni azokat a Koháry család levéltárában³ megtalálható, Koháry I. István (1606–1664) kapitánysága alatt készült iratokat,⁴ amelyeket az oszmánok küldtek személyesen neki és más, főleg füleki vagy szécsényi tisztviselőknek a rabkereskedelemmel kapcsolatban. Az erre vonatkozó iratok teszik ki az oszmánok által Koháry Istvánnak megfogalmazott levelek egy nagy részét. Igyekeztem rámutatni a Koháry–oszmán levelezésből fennmaradt levéltári anyagnak a kérdéskört érintő jelentőségére. Az itt feldolgozott dokumentumok egy vagy több darabjára már más szerzők is hivatkoztak, de a jelen tanulmányban törekedtem a komplex Koháry–oszmán levelezés e tematikáját feltérképezni, és adatokat szolgáltatni az összes fennmaradt iratról és azok jelentőségéről a fogságba esettek adás-vételének kutatásához. Írásomban helyet kapott néhány más, keresztény provenienciájú, de szintén főleg a rabkereskedelmet illető oszmán vonatkozású eset is.

A Koháry családi levéltárban az oszmánok által írt levelek közül 21 olyan példányt sikerült találni, amelyek Koháry I. István kapitánysága alatt készültek. Ezek között található a rabkereskedelemmel kapcsolatos itt feldolgozott iratok is. Jelen írásban 11 oszmán és 3 keresztény/magyar provenienciájú, a rabkereskedelemmel kapcsolatos irattal foglalkozom az említett Koháry-Coburg fondokból. Az oszmán eredetű iratok 1652 és 1662 között íródtak.

A 16–17. századi rabkereskedelemről terjedelmes mennyiségű munka jelent már meg, egyrészt a Magyar Királyság utódállamainak történetírásában, amely főleg a magyar–oszmán határvidéken történt rabkereskedelemmel foglalkozik,⁵

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.2.57>

¹ A tanulmány az APP0091 *Kondominiálne konfliktý v prvej polovici 17. storočia na príklade Filakova a Sečian* (2020. január 1.–2021. június 30.) projekt részeként készült a Szlovák Tudományos Akadémia *Program grantov pre doktorandov SAV* programjának keretében és támogatásával.

² Köszönet illeti témavezetőmet, Lengyel Tündét szakmai tanácsaiért és támogatásáért kutatóútjaimmal kapcsolatban, valamint Dávid Gézát a munkával kapcsolatos segítségéért, főleg turkológiai vonatkozású megjegyzéseiért.

³ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (a továbbiakban MV SR), Štátny archív Banská Bystrica (a továbbiakban ŠA BB), fond Koháry-Coburg I. – V. (f. KC I. – V.).

⁴ A tanulmány a disszertációm részeként íródott, amelyben a Koháry István kapitánysága alatt folytatott rabkereskedelmet kutatom. A Koháry István alatt keletkezett idevágó forrásanyag nagysága és a disszertáció lehetséges maximális terjedelme miatt választottam az említett időszakaszt.

⁵ Az alapvető irodalomhoz tartozik Pálffy Géza tanulmánya (A rabkereskedelem és rabtartás

másrészt a külföldi szakirodalom is egyre nagyobb teret szentel a rabkereskedelem, de a rabszolgaság⁶ intézményének is.⁷ Írásomban megpróbálom meg-

gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez.). *Fons* 1 (1997/4) 5–78), amelyben leírta a jelenség legfőbb elemeit, jellegzetességeit. A gazdag hazai irodalomból kiemelek még néhány munkát a teljességre való törekvés nélkül. Így kulcsfontosságú tanulmánykötet: *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries)*. Ed. by Géza Dávid–Pál Fodor. Leiden–Boston, 2007. A Füleki szandzsákot tekintve fontos megállapításokat közöl a rabkereskedelemtől Hegyi Klára, *A Füleki szandzsák*. Budapest, 2019. A témával kapcsolatos kutatásokhoz szintén elengedhetetlen ismerni Tóth Hajnalka munkáit: Tóth Hajnalka, Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmában. *Aetas* 17 (2002/1) 136–153; Uő, Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről. *Századok* 152 (2018) 247–283. A Koháry család levéltárából a témához főleg Koháry II. István (1649–1731) idejéből több ízben közölt adatokat Komjáti Igor Zoltán (például A török foglyok szerzésének lehetőségei és korlátai Füleken Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682). In: *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Szerk. Újváry J. Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013, 271–286.) Számos témánkkal kapcsolatos esetet közöl, Koháry I. István működésével kapcsolatban is Szabó András Péter, *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve 1656–1661*. Salgótarján, 2010. A Batthyány levéltár fondjai alapján a rabkereskedelem és az anyagi kultúra közötti összefüggéseket disszertációjában tárgyalja Tarkó Ilona, *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján*. Disszertáció (PPKE BTK). Piliscsaba, 2013. Munkájában a váltságdíj különböző árucikkkel való ellentételezési lehetőségeit is kutatja és azt, hogy a rabkereskedelem milyen hatással volt az anyagi kultúra terjedésére. A témában megjelentek tanulmányai is pl. Tarkó Ilona, Anyagi kultúra a rabtartók által követelt és megkapott áruk alapján a Batthyány birtokokon a XVI–XVII. században. In: *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, 255–270. A Koháry levéltárból a téma kapcsán említ két esetet Vincze Dániel, Az Egri vilajet kolduló rabjainak szerepe a török–magyar diplomáciai és társadalmi érintkezésben. In: *Studia Agriensia* 27. Eger, 2008, 149–174. A rabkereskedelemhez az Oszmán Birodalomban is: Fodor Pál, Adatok a magyarországi török rabszedésről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996/4) 133–142. Az ország nyugati felére: Illik Péter, Magyar rabok soproniakhoz írt könyörgő levelei a XVII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények* 126 (2013) 510–521. A szlovákiai szerzők közül a rabok sarcának lerovási módjairól: Mária Kohútová, Uhorská komora a vojaci v tureckom zajati. In: *Politický zrod novovekej strednej Európy*. Prešov, 2005, 179–183. A rabkereskedelemnek egy fejezetet szentelt disszertációjában Markusková Helena, *Hospodárske a sociálne pomery v gemerskej stolici pod osmanským panstvom v 17. storočí*. Disszertáció (Univerzita Komenského v Bratislave). Bratislava, 2013, 173–177. A török foglyok sorsára és egyben Balassa János tevékenységére ld. Dávid Géza, Balassi János török kapcsolatai. *Századok* 132 (1998) 909–915.

⁶ A török szerzők közül a rabkereskedelemtől, illetve a rabszolgaságról is többnyire törökül publikál Zübeyde Güneş Yağcı, különös tekintettel a rabszolgapiacokra. Ld. például Zübeyde Güneş Yağcı, *İstanbul esir pazarı*. In: *Osmanlı devleti'nde kölelik: ticaret, esaret, yaşam*. Ed. Zübeyde Güneş Yağcı–Fırat Yaşa–Dilek İnan. İstanbul, 2017, 57–90. Az rabszolgánokról az Oszmán Birodalomban: Uő, Osmanlı devletinde köle kadınlar. In: *Tanzimat öncesi Osmanlı toplumdanda cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hayat*. Ed. Miyase Koyuncu Kaya–Bedriye Yılmaz. Ankara, 2018, 207–223. Többek között a témához is publikáltak adatokat Géza Dávid–Pál Fodor, I. Bayezid döneminde Osmanlı–Macar mücadelesi ve bunun Macaristan'daki etkileri. In: *Uluslararası Yıldırım Bayezid sempozyumu, 27–29 Kasım 2015, Bursa. Bildiriler*. Haz. Hasan Basri Öcalan–Yusuf Ziya Karaaslan. (Türk Tarih Kurumu yayınları, VIII/28.) Ankara, 2019, 129–148.

⁷ Hasznos információkkal szolgál a témával kapcsolatos fogalmakhoz és a rabszolga/rabkereskedelemhez az Oszmán Birodalomban: *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*. Ed. by

magyarázni a rabkereskedelem intézményrendszerének eddig feltárt törvényszerűségei ismeretében a Koháry levéltárban talált eseteket, ha lehet, kiemelni a tipikustól eltérő példákat. Bár csak szórványosan, de helyenként igyekszem rámutatni az oszmán–magyar rabkereskedelem hasonlóságaira az Oszmán Birodalomban jelenlévő és más területein zajlott rabkereskedelemmel.

Az oszmán–magyar rabkereskedelem intézményének általános jellegzetességei

Mivel az oszmán–magyar rabkereskedelem egyediségét éppen a törökökkel való szomszédság okozta, ezért bizonyos értelemben jogosan soroljuk be az Oszmán Birodalom általános rabszolgaintézményének rendszerébe. Már csak azért is, mert az önmagukat kiváltani nem képes foglyok könnyen válhattak igazi rabszolgává, és kerülhettek például az Oszmán Birodalom belső területeire.

A szultánatusban a rabszolgák iránti igény jól szervezett rabszolga-kereskedelmet fejlesztett ki, melynek több elemét az oszmánok vagy elődeik, illetve kereskedelmi partnereik (Bizánc, Velence, Genova, Egyiptom) mintájára építették ki.⁸ Végső soron nemcsak az Oszmán Birodalomban, de a történelemben általában a rabszolgaszerezés egyik fő forrása a háborúk voltak, azaz a csatában szerzett foglyok, rabok, ha nem lettek kicserélve, vagy nem voltak képesek magukat kiváltani, rabszolgák lettek.⁹

A rabszolga általában véve olyan személy, akinek nincs szabad cselekvőképessége (vagy legalábbis ez erősen korlátozott), el lehet adni, és meg is lehet venni úgy, mint az árut, meg lehet örökölni, és közben alá van vetve gazdája parancsainak. Már a középkori iszlám világban az árucikkeket két részre osztották, amelyeket a *számit* és *nátik* jelzőkkel illettek. *Nátik* alatt beszélő és élő árucikkeket értettek, és értelemszerűen idetartoztak a rabszolgák is.¹⁰ A *számit* szót pedig az élettelen tárgyakra használták. Annak eredetét viszont, hogy az embereket ilyenfajta árunak tekintették, a római jogban találhatjuk. Ahogy a kereszténységre, úgy az iszlámra is nagy hatással volt a késői antik kultúra, és így mindkét monoteista világ továbbvitte a tulajdon és a birtoklás fogalmának

Stephan Conermann–Gül Şen. Bonn, 2020. Metodológiai szempontból hasznos áttekinteni a rabszolgaság intézményének a jellegzetességeit és történetét nemcsak az Oszmán Birodalomban, de azon kívül is. Ezt teszi pl. Jan Hinrich Hagedorn, *Domestic Slavery in Syria and Egypt, 1200–1500*. Bonn, 2019. Egy forráskiadás bevezető tanulmánnyal főleg az afrikai rabszolgákhoz és kereskedelmükhöz a 16–18. században: Mario Klarer, *Verschleppt, Verkauft, Versklavt. Deutschsprachige Sklavenberichte aus Nordafrika (1550–1800). Edition und Kommentar*. Wien, 2019.

⁸ Fodor, *i. m.*, 135.

⁹ Yağcı, *İstanbul esir pazarı*, 59.

¹⁰ Yağcı, *İstanbul esir pazarı*, 57–58.

római koncepcióját.¹¹ A magyar–oszmán határon szedett rabok viszont – hacsak nem ölték meg őket – rendelkeztek több olyan kiváltsággal és jellemzővel, ami miatt nem lehet rájuk klasszikus értelemben vett rabszolgaként tekinteni, talán még annak ellenére sem, hogy mindkét oldalon a rabtartók sok esetben rabszolgáikat vagyontárgynak tekintették, felsorolták őket végrendeleteikben, és örökösük rajtuk is megosztottak.¹² Jogaik és a szokásjogból adódó szabadulásra való lehetőségeik (amelyek mai szemmel sok esetben furcsának tűnnek) igen csak sokfélék voltak. Hogy csak néhányat említsünk, volt például módjuk arra, hogy bizonyos feltételekkel ideiglenesen szabadon engedték őket, saját, esetleg társaik sarcának az előteremtése érdekében. Ugyanis idővel mindkét fél rájött, hogy a váltságdíjat, illetve annak hátra maradt részét leghatékonyabban maguk a rabok tudják összegyűjteni. Ezért fokozatosan több formája alakult ki annak, hogy meghatározott kikötésekkel átmenetileg szabad lábra helyezték őket.¹³

A foglyokat időlegesen elengedhették hitlevél kiállítása fejében, két másik lehetőségként pedig a zálogolás rendszere és a kezesség adódott. Emellett – ha nem is folyamatosan – egyéb kedvezményekben is részesültek. Idővel kialakult az a szokás is, hogy útjuk során a kolduló rabok számára a lakosságnak kellett biztosítania a szállást és az élelmet, amennyiben azok speciális okirattal (például *menlevelek*, *passus*, *salvus conductus*) rendelkeztek. Mivel bilincseik sokszor gátolták őket a mozgásban, ezért volt szükségük a szekerezés/fuvarozás garantálására mind az oszmán, mind a magyar oldalon, ami esetenként igencsak fáradságos lehetett a lakosságnak.¹⁴ Ezért például a 17. század 70-es éveiben Nógrád vármegye népe érdekében a rabok szállítási kötelességét enyhítő szabályrendeletet adtak ki. Ennek szükségességét éppen azzal indokolták, hogy az oszmán és a keresztény rabok fuvarozása túl nagy terhet jelent a szegénységnek, ezért a szóban forgó kötelezettséget nem csupán eltörölték, de 12 forint büntetést is kiróttak a rendelet megszegése esetén. Kivételnek számítottak azok a rabok, akik rendelkeztek a várkapitányok által kiállított megfelelő dokumentummal, koldulólevéllel.¹⁵

¹¹ Stephan Conermann–Gül Şen, *Slavery is Not Slavery: On Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*. Introduction. In: *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire*, 12.

¹² Szakály Ferenc, Ali koppányi bég sarca. (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához). In: *Folia Historica. (A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve)*. Budapest, 1973, 37.

¹³ Budán például az volt a szokás, hogy ha a váltságdíj felét már lerótták, akkor a rabot egy időre kiengedték. Pálffy, A rabkereskedelem, 35. Hasonlóan volt ez az Istvánffy István és Ormándy Péter által elfogott koppányi Ali bég esetében is, aki több mint 70 másik oszmánnal esett fogságba 1583-ban. Ali béget csak akkor bocsátották el Bécsből, amikor 15 ezer forintot kézbesített a tárgyalások során megígért 30 ezer forintból. Emellett még egyéb értékeket és rabokat is követeltek érte. Vö. Szakály, *i. m.*, 35, 39.

¹⁴ Pálffy, A rabkereskedelem, 35–37, 39–40.

¹⁵ *Statutum 14. De vectura captivorum. Quia captivi tam Christiani, quam Turcici in ascensu et descensu cum ventione sui non parvam miserae plebi creare solent molestiam...* Nógrád Megyei Levéltár, IV. Megyei törvényhatóságok, 1. e. 1. cs. No. 2. p. 49.

Az oszmán–magyar rabkereskedelem szokásrendszere és intézménye fokozatosan alakult ki a hódoltsági határvidéken, és kezdetei az első interakciók idejére tehetők.¹⁶ Egy 1403-as dokumentumból ismeretes, hogy már ekkor messziről (például Thesszalonikiból) Magyarországra jártak embert rabolni az oszmánok. Későbbi adatok arról tanúskodnak, hogy a 15. században a görögök, szerbek, bosnyákok, albánok mellett a magyarok is célpontjai voltak az oszmán akindzsiknak.¹⁷ A 16. században főleg a gyakori háborúknak köszönhetően is egyre nagyobb teret kapott a távolsági rabkereskedelem, amikor a foglyok nagy mennyiségét hajtották el a távoli emberpiacokra.¹⁸ Bár a rabkereskedelem első látásra unikumnak tűnhet az európai körülmények között, hasonló tendenciák figyelhetők meg az Oszmán Birodalom többi határánál is, például Észak-Afrikában, a Földközi-tenger környékén, de más európai, így a lengyel–orosz területeken is.¹⁹ Érdekes megemlíteni egy tiroli gazda, Georg Kleubenschedl esetét is, aki a Szentföldre indult zarándoklatra, amikor 1612-ben rabságba esett, és a mai Tunézia területére vitték. Tíz évig raboskodott, és meglehetősen hasonló módon gyűjtötte össze váltságdíját, mint azt sok esetben a magyar–oszmán határon rabságba esett emberek tették. A váltságdíja beszerzése érdekében adósságba is verte magát, amelytől sok évre rá sem tudott szabadulni. Ezt egy 1636-ban íródott, tiroli levéltári dokumentumból tudni.²⁰ Ez az eset is bizonyíték arra, hogy a raboknak a korban olykor távoli területekről is volt lehetőségük levélben otthonról kérni segítséget vagy kölcsönt. Így tett az említett Kleubenschedl, és így cselekedett 1563. november 15-én közösen írt levélben Koháry Imre, Dancs Ambrus és Sárközy Mihály is. Állításuk szerint ekkor már hat hónapja voltak fogságban a Fekete-tenger toronyban Bebek Györggyel és Krusith János-sal. Azért könyörögtek, hogy őfelsége szabadítsa ki őket, és ne engedje, hogy oszmán fogságban haljanak meg.²¹ A rabságba hurcolt nők esetében is megtörtént, hogy haza tudtak jutni, bár a fogságuk és a szabadulásuk utáni életük olykor jóval tragikusabban alakult. Így történt ez Himfi Benedek lányával is, akit 1392-ben valószínűleg a Temes környékéről hurcoltak el. A családja csak 13 év keresés után tudta megtalálni és hazajuttatni Kréta szigetéről. Akkoriban az aktuális gazdája ágyasa volt, akitől két gyermeke is született, de az ennek

¹⁶ Pálffy, A rabkereskedelem, 8–11.

¹⁷ Dávid-Fodor, *i. m.*, 137–138.

¹⁸ Pálffy, A rabkereskedelem, 8–11.

¹⁹ Pálffy Géza, Ransom Slavery along the Ottoman–Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Ransom Slavery*, 38.

²⁰ ...Für dessen Loskauf aus türkischer Gefangenschaft zu Tunis Er; Georg Reuter 200 Taler hergeliehen habe, die er gerne wiederhaben würde. Idézi Klarer, *i. m.*, 31–32.

²¹ ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen, Turcica I. (Turcica der Reichshofkanzlei) Karton 17. 1563. Konv. 5. (1563. XI–XI. s. d.) fol. 120. Köszönet illeti Dr. Virovecz Nándort, aki figyelemztetett a forrásra és rendelkezésemre bocsátotta az irat másolatát is. Bebek György isztambuli fogságához és a távolra elhurcolt rabok életkörülményeihez ld. Virovecz Nándor, „Nyomjuk itt a pedaliszt” – Bebek György két levele az isztambuli fogságból. *Lymbus* (2018) 77–88.

ellenére hazaengedte. A korabeli társadalom azonban a rabságból hazatért nőket kiközösítette, ezért itthon is csak nehéz körülmények között élhette életét.²²

Egyes szerzők szerint a magyarországi rabkereskedelem abban különbözik a más határokon folytatottól, hogy Európa nyugati területeivel ellentétben a magyar határvidéken az az oszmán–magyar szomszédság mindennapjainak szerves részévé vált.²³ A 17. századra, főleg a két háború közti hosszú „háborús békeidő” korára, egyre gyakoribb lett a határ menti, regionális rabkereskedelem, amelyből a keresztény fél is nagyban kivette a részét.²⁴ Fontos azonban megjegyezni azt is, például Hegyi Klára nyomán,²⁵ hogy a háborús békeévekben történő mindennapos kölcsönös portyázás és emberek elhurcolása a harc egy specifikus formáját is jelentette. A bizonytalan határ elvileg a korszak béke éveiben is frontvonal volt, a katonák mentalitása is ehhez igazodott, olykor egzisztenciális problémákkal küzdöttek, és ahogy említettem, az aktuális határokon a rabkereskedelemnek jóval a mohácsi csatát megelőzően megvoltak már a bevett szokásai, gyakorlata, íratlan szabályai. Ezért a 17. századra ez már némileg hagyománynak is számított.

Minden nagyobb végvárban nagy mennyiségű rab várt mindkét oldalon a szabadulásra. A magyar katonák számára a váltságdíj szedése egy módja volt rendszertelenül érkező zsoldjuk és egyéb készleteik pótlására. Az oszmán (török, rác vagy egyéb etnikumú) rabokért szerzett sarc némi jövedelemkiegészítést jelentett. A jelenség megfigyelhető az egész végvidék területén, az északi területeken és az Erdélyhez közeli régiókban is.²⁶ Ami az oszmánokat illeti, esetükben a rabszedés abban különbözött a korábbiaktól, hogy az itteni sajátos viszonyok folytán ők is rákényszerültek arra, hogy alkalmazkodjanak a Habsburg-magyar oldal céljaihoz és módszereihez. A keresztény fél fogolyszedése pedig nem arra irányult, hogy valódi rabszolgákat szerezzenek, és azokat gazdaságilag vagy katonailag hasznosítsák, hanem arra, hogy a komoly értéket képviselő rabok megsarcolásával pénzhez jussanak.²⁷ Hegyi Klára arra következtet, hogy a még alá nem vetett lakosságot a törökök azért hurcolták fogságba, hogy kikényszerítsék egyes falvak meghódolását.²⁸ E tekintetben viszont a céljai elérése érdekében mindkét fél szívesen fordult a fenyegetés eszközához, bár ezt nem szükségszerűen váltották tettekre. Például 1659-ben Ömer bég szerint Rédei Mátyás

²² Dávid–Fodor, *i. m.*, 138–139.

²³ Komjáti, *i. m.*, 271.

²⁴ Pálffy, *A rabkereskedelem*, 8–11. A békeévekben a fogolyszerezésre a portyák adtak lehetőséget, amelyeket elsődlegesen az ellenfél területeinek adóztatása vagy fosztogatása végett szerveztek. Uo. 20–21.

²⁵ Ld. például Hegyi, *A Füleki szandzsák*, és egy konferenciasorozaton elhangzott előadása felvételét: <https://www.youtube.com/watch?v=w-EV64i2aUs&t=170s> (2021. április 24.)

²⁶ Komjáti, *i. m.*, 271.

²⁷ Fodor, *i. m.*, 140.

²⁸ Hegyi, *A Füleki szandzsák*, 138–139.

szécsényi lovashadnagy a budai és a pesti molnárokat fenyegette rabul ejtés-sel és a malmok felégetésével, amennyiben nem kezdenek neki adót fizetni.²⁹ Az Oszmán Birodalomban elvileg csak a muszlimoknak volt joguk rabokkal vagy rabszolgákkal kereskedni.³⁰ A különféle beszámolók arról is tanúskodnak, hogy a keresztény utazóknak sokszor problémát jelentett például bejutni is az oszmán rabszolgapiacokra vagy az ottani épületekbe.³¹

Rabkereskedelem a Koháry–oszmán levelezés alapján

Amint említettem, a feltárt esetek Koháry I. István szécsényi és füleki kapitányságának idejéből származnak. A forrásokban említett rabok, rabszerzők és rabtartók keresztény oldalról Fülek, Szécsény és az ezen várakhoz tartozó területekről származtak. Oszmán részről az érintettek egyrészt a környező oszmán várak legénységét alkották (például Eger, Vác, Hatvan), vagy más módon tartoztak az oszmán tisztviselők joghatósága alá.

Koháry I. Istvánhoz elsősorban mint füleki és szécsényi kapitányhoz fordultak az oszmánok a rabkereskedelemmel kapcsolatos ügyekben. Az oszmán levelek második leggyakoribb címzettje Iványi-Fekete László füleki vicekapitány volt. Fülek Nógrád vármegyében helyezkedett el, és ennél fogva stratégiai szempontból is fontos végvár volt a Bányavidéki Főkapitányságban. Miután Eger oszmán kézre került, szerepét Tokaj, Szendrő, Kassa és az 1594-ben visszafoglalt Fülek vette át.³² Fülek egyrészt védte a bányavárosokat a budai és

²⁹ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 078. Bővebben a levél tartalmáról szlovákul ld. Štefan Szalma, Mýty naše turecké. In: *Ako sa píše dejiny? Metódy – prístupy – pramene: zborník príspevkov z 9. vedeckej konferencie mladých historikov, ktorý zorganizovala Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v dňoch 16.–17. októbra 2019*. Vyd. Katarína Hromuláková. Košice, 2020, 32. Az egész esetről ld. Szabó, i. m., 389.

³⁰ Később szigorú ellenőrzés mellett nem muszlimoknak is megengedték, hogy rabszolgákat vegyenek. Yağcı és mások szerint azok a feltételezések, hogy a zsidók elsőbbséget élveztek volna a rabszolgakereskedelemben, nem egészen megalapozottak. Egyes rendeletek azonban szerint is arra utalnak, hogy voltak, akik megszegték a tiltásokat, és adtak el rabszolgákat a nem muszlimoknak is. Yağcı, *Istanbul esir pazarı*, 84. Itt érdemes megemlíteni, hogy bár valószínűleg nem tipikusak az arányok, érdekes, hogy a 17. század végén Magyarországról Isztambulba került rabszolganők több mint a fele nem muszlim tulajdonban volt. A rabszolganők korábbi birtokosa a *zimmi* (meghódolt keresztény vagy zsidó) vagy *müsztemin* (átmenetileg a birodalom területén tartózkodó külföldi) kategóriába tartozott, akik többnyire Galatában éltek. Dávid Géza, Galatai és isztambuli rabszolgák főlsszabadítása a karlócai békekötés után. *Keletkutatás* 2010. tavasz, 65, 63–75.

³¹ Például a venezuelai Francisco Miranda generálisnak sem sikerült 1786-ban bejutnia a rabszolgapiacra, amikor Isztambulban tartózkodott, csak a bejáratától figyelhette meg. Állítása szerint a „hitetleneknek” meg volt tiltva, hogy ott vásároljanak vagy nézelődjenek. Yağcı szerint (Istanbul esir pazarı, 77) az ilyen utazók legtöbb beszámolója anélkül készült, hogy ténylegesen látták volna a rabszolgapiacot.

³² Czizány István, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest, 2004, 71.

az egri oszmánok részéről várható esetleges támadásoktól, másrészt a Felső-Magyarországi Főkapitányság között is közvetítő kapocsként funkcionált.³³ A magyar legénységén kívül német végvári gyalogok is jelen voltak a várban. Ezekből szükség szerint néhányat ideiglenesen áthelyezhettek más erősségekbe is, hasonlóan, mint Érsekújvár esetében, ahonnan a 17. század 50-es éveiben 50 gyalogost tettek át Nógrádba.³⁴ Szécsény a 17. század 40-es éveiben a Bányavideki Főkapitányság harmadik legfontosabb várának számított.³⁵

A Koháry család egyes képviselőivel az elmúlt évtizedekben egyre többet foglalkozott a történetírás.³⁶ Mivel a Koháryak fontos katonai és politikai posztokat töltöttek be a 16. és főleg a 17. században a törökellenes harcokban, és a Habsburg védelmi rendszerben, ezért családi levéltáruk értékes forrás az oszmán–magyar interakciók több szféráját tekintve. Ez azért is így van, mert jelentős birtokaik voltak a kondomínium területén, aminek még lesz jelentősége a továbbiakban. Koháry István³⁷ III. Ferdinánd (1637–1657) kinevezésének hála 1647. szeptember 23-tól Szécsény és Hollókő kapitánya lett.³⁸ Majd 1657. február 14-én az Udvari Haditanács Koháry I. Istvánra ruházta Fülek várának főkapitányi tisztségét is.³⁹ A kedvező körülményeket kihasználva tulajdonába jutottak a Szécsényhez és a Fülekhez tartozó uradalmak.⁴⁰ Koháry István élete során megkezdődött a család intenzív vagyonhalmozása Nógrád és Heves megyében. A szécsényi és a gyöngyösi uradalom nagy részét Forgách Ádám adta a

³³ Komjáti, *i. m.*, 271.

³⁴ Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Handschriftensammlung (a továbbiakban ÖNB), Gehaimbe Instruction von einem neu angehenden Hoff-Cammer-Rath, Cod. 8 025, f. 14–23.

³⁵ Kozicz János, A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In: *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Szerk. Kozicz János–Koltai András. Budapest–Kecskemét, 2015, 31.

³⁶ Fontos kezdeményezésnek tekinthető egy szlovákiai tanulmánykötet, amely egy nemzetközi konferencia eredménye: „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ (*Koháryovci v uhorských dejinách*). Vyd. Mária Ďurianová. Zvolen, 2016. Hasonló kezdeményezés az a Magyarországon kiadott tanulmánykötet is, amelyre már imént hivatkoztam: Kozicz–Koltai, *i. m.* Főleg Koháry Péter (1564–1629) tevékenységével kapcsolatban ld. Marton Gellért Ernő, „Az mint Isten tudunk adja, oltalmazuk vérünkkel is szegény hazánknak bástyáját...” Magyar nyelvű Esterházy-levelek a Koháry-Coburg család levéltárából. *Aetas* 35 (2020/3) 136–153. Természetesen Koháry II. István kapitányságához fontosak a már említett Komjáti Zoltán Igor munkái is. Ld. még Komjáti Zoltán Igor, The Gratuitous Labour of the Counties and Fortress of Fülek in the Time of István II. Koháry Captain-General (1667–1682). *Kritische Zeiten* April – Dezember (2011/2) 47–61.

³⁷ Apja és az egyik fia nála ismertebbek. Apja, Koháry Péter volt, érsekújvári vicekapitány. Egyik fia pedig a költőként is ismert Koháry II. István, aki szintén Fülek kapitánya volt, és később Thököly Imre fogságába került.

³⁸ Pálmány Béla, Gróf Forgács Ádám és báró Koháry István zálogszerződései a szécsényi uradalom tárgyában (1647–1650). In: Pálmány Béla, *Fejezetek Szécsény történetéből – Nagy Iván Történeti Kör Évkönyv 2012 – 4.* Salgótarján, 2013, 443; Szabó, *i. m.*, 335–336.

³⁹ Komjáti Zoltán Igor, *A füleki végvár működtetése Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682)*. PhD értekezés (Debreceni Egyetem). Debrecen, 2011, 8.

⁴⁰ Pálmány, *i. m.*, 443.

Koháryaknak zálogba 1647-ben.⁴¹ Ami a szécsényi uradalommal illeti, Koháry már ebben az évben zálogba kapta Forgách Ádámától az uradalom egy részét, majd 1650-ben meghatározatlan időre az egészet. Koháry kamatként rendelkezhetett az uradalomból befolyó bevételekkel. Az uradalomhoz tartozott a kondominium, vagyis kettős uralom, területén található Gyöngyöspata mezőváros birtokainak egy része is.⁴² Így a mezőváros a Koháryaknak köszönhetően a 17. század alatt a magyar főkapitányok védelmét is élvezhette, akik több ízben védlevelet adtak ki a település számára.⁴³

Hatvan várának oszmán kézre kerülése után 1554-től Gyöngyöspata hódolt-sági település lett, a Budai vilájet és azon belül a Hatvani szandzsák részeként. Nem kerülhette el a kettős adóztatást, és ezért az oszmánok mellett az eredeti birtokosnak és az egyháznak is le kellett rónia bizonyos összegeket. Az igazságszolgáltatás területén a hatvani kádi volt a főhatóság. A mezőváros lakosaira új kötelességek hárultak, minthogy a várost Eger 1596-os oszmán kézre kerülését követően az új Egri vilájet fennhatósága alá sorolták. Emiatt az oszmán rendszeren belül is kétfelé kellett adózni: a dzsizjét (fejadót) Egerbe, a földesúri átalányadót pedig Budára fizették.⁴⁴ Mint tudjuk, a kádi csak az oszmánokkal való együttélés kérdéseit és vitáit oldotta meg, egyébként főleg a helyi közigazgatás képviselői döntöttek.⁴⁵ Erre jó példa egy 1657. június 21-én írt levél is, amely egy Gyöngyöspata mezőváros (a levélben csak *Pata*) és Szurdokpüspöki falu között fennálló, pontosabban nem részletezett konfliktusról szól. Az ügyben az esztergomi káptalan kereste fel Koháry Istvánt. Kifejezték, hogy úgy látják, hogy Koháry nincs messze az igazságtételtől. A káptalan hajlandó volt a határok kiigazításáról tárgyalni, az erőszakoskodásokat törvénnyel büntetni, és úgy rendezni, hogy legyen mindkét félnek mihez tartania magát, és mivel oltalmaznia a határát. Az ott lakók érdekében sürgették a probléma megoldását.⁴⁶

Azért tettem ezt a kitérőt, mivel a Koháry levelezés a cikk témájához kapcsolódó további érdekes adatokat is tartalmaz, amelyek az említett térséghez is kötődnek. A hatvanas években zajló hadi események során, konkrétan 1663. május 2-án Unger Márton írt Koháry Istvánnak Fülekről arról, hogy a gyön-

⁴¹ Szirácsik Éva, *A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai 1716, 1718*. Salgótarján, 2007, 7; Pálmány, *i. m.*, 443.

⁴² Pálmány, *i. m.*, 442, 444.

⁴³ Horváth László, Gyöngyöspata története a jobbágyság megszüntetéséig. In: *Mátrai Tanulmányok 2001*. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 2001, 101.

⁴⁴ Gyöngyöspata a hódoltság évek csaknem teljes időszakában a szultán birtoka volt. Az ilyen kincstári települések magyar népe viszonylagos védelmet élvezett. Szorult helyzetükben rendszeresen hivatkoztak is privilégiumaikra a pataiak. Vö. Horváth, *i. m.*, 92–93, 100.

⁴⁵ Markusková, *i. m.*, 39.

⁴⁶ MV SR, ŠA BB, f. KC I. no. 265.

gyösi⁴⁷ bíraktól tudta meg, miszerint egy pesti hodzsza,⁴⁸ *kit gyermek korában vittek el*, levelet írt Gyöngyösre az anyjának. Ebben tudtul adta: az oszmánok arra készülnek, hogy Gyarmatot, Palánkot és Szécsényt felperzseljék és megsemmisítsék. Ezért a hodzsza levelében figyelmeztette az anyját, hogy ha arrafelé készülné, akkor ne induljon útnak, mert a tervüket minden bizonnyal hamarosan végre fogják majd hajtani.⁴⁹ Itt nem derül ki, hogy az említett hodzsza vajon egy gyermekkorában elhurcolt keresztény volt-e, aki aztán áttért az iszlámra, vagy már eleve oszmán volt-e, akit gyerekkorában elfogtak.

A forrás más hasznos adatokat is tartalmaz, így Unger Márton a váron végzett megerősítési munkálatok nehézségeiről panaszkodik benne. Főleg a szekerek hiánya okozott gondot, amelyekből erőfeszítéseinek ellenére sem tudott eleget beszerezni.⁵⁰ Ezzel kapcsolatban Unger Márton következő, május 8-án kelt leveléből kiderül, hogy a munkálatoknál az aktuális rabok is besegítettek. Írja, hogy két rabot kiengedett a tömlöcből, de az egyik elszökött, ezért csak egy serénykedik a szekereknél.⁵¹ Visszatérve a füleki munkálatokhoz, a levélből kiviláglik, hogy a szekerek főleg a kőanyag szállításához kellettek. A kövek pedig a bástyák megerősítéséhez. Ezúttal is panaszkodik az ember, a szekerek és az építőanyag hiányára. Hozzáteszi: azt hallotta, „vasárnap” (valószínűleg május 6-án) Mocsári Ferenc úgy csapta be Unger Mártont, hogy azt állította, két vagy három falnak is szolt, hogy elegendő szekeret vigyenek hétfő reggelre be, elegendő kő biztosítása végett. De az ígéretnek nem sok foganatja lett, és ha Unger a helyi cigány közösség tagjait nem vonta volna be, nem is tudta volna a munkálatokat folytatni.⁵² Hozzátette még: azon lesznek, hogy a közelgő ünnepig⁵³ ne maradjon sok hátra a bástya felrakásából.⁵⁴ A levél további információkat is tartalmaz a várbán tartózkodó rabokról, ugyanis kiderül az is, hogy azokat „elköttyavetyélték”,⁵⁵ ami a korabeli diskurzusban a rabok elosztását jelentette.

⁴⁷ Gyöngyös az említett Gyöngyöspatával együtt mezővárosi jogaiból adódóan is viszonylagos kiváltságokban részesült. Horváth, *i. m.*, 92.

⁴⁸ A *hodzsza* a szellemi elithez tartozó személy. Az oszmánok hodzsának hívták a vallási funkciókat betöltőket és a tanárokat. Ld. Hegyi Klára, *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*. In: *Pest megye monográfiája* V/2. *A honfoglalástól 1686-ig*. Szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2001, 279.

⁴⁹ MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 947.

⁵⁰ A levél továbbá arról is tartalmaz információt, hogy Unger írt a gyöngyösi bírának, kérve őket, küldjenek kémekeket Pestre és Budára. Olyanokat, akik majd biztos információkat tudnak hozni. MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 947.

⁵¹ *A Rabot a Tömlöcből ki vettük, de az másik el szökött, és ismét csak maga vagyon az szekér mellett nyavalyás*. MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 948.

⁵² MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 948.

⁵³ 1663-ban pünkösd május 13-ra esett. Vö. Bodnár Tamás, Kis Panna. *Egy 17. századi szendrőlő szépasszony története. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 49 (2010) 251. Ez a dátum a levél keletkezéséhez képest „közelgő ünnepnek” számít. A szerző gondolhatott erre is.

⁵⁴ MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 948.

⁵⁵ MV SR, ŠA BB, f. KC V, no. 16 948.

Ezt az egyes katonák sokszor a zsákmányszerzési akcióban való részvételük arányában tették, de a kifejezésen néha a rabok elárverezését is értették, amikor elvileg bárki vehetett belőlük.⁵⁶

Amennyiben a szabadon engedett rab nem volt képes a megszabott terminusra összeszedni a váltságdíjat, a szokásjog szerint elvben vissza kellett térnie rabtartójához, illetve a tömlőcébe. Minthogy ez sűrűn nem sikerült, az a gyakorlat alakult ki, hogy ilyenkor a rabok levélben kérték a terminus meghosszabbítását. A pozitív eljárás/elbánás ez esetben a rabtartó jóindulatán múlt. Legtöbbször a rabtartók már csak a saját érdekükben is jóváhagyták a határidő meghosszabbítását. Ha így történt, a rabok sokszor kisebb részletekben fizették meg a váltságdíjukat.⁵⁷ 1654. szeptember 5-én nagyrészt egri oszmánok keresték fel levelükkel Forgách Ádámot mint Érsekújvár kapitányát.⁵⁸ Ebben értesítik, hogy egy Ali aga nevű oszmán rab sarcának a felét már kiszolgáltatták, a fele pedig hátra van még. Ami kevés javai voltak, azt mind a sarcra kellett fordítani, hogy meg tudja *szabadítani nyomorult fejét az rabságból*. Kéri Forgách Ádámot, hogy legyen türelemmel a vitézekkel együtt a rab Ali aga hátramaradt sarcával kapcsolatban. Még legalább három hónap haladékot kértek neki. Bizonyos és jó választ várnak tőle, és ígérik, hogy ha kisegíti ebben őket, akkor ők is szolgálatkészek lesznek Forgách-csal szemben.⁵⁹

1662. május 8-án egy váci aga⁶⁰ kereste meg Koháry Istvánt egy másik fogságba esett aga⁶¹ ügyében. A váci aga megkapta Koháry levelét, amelyben nevezett kinyilvánította a jóakarát az említett rab ügyében, és nem utasította el a váci aga kérését. Az oszmánok viszont nem tudták betartani az újonnan kért fizetési időpontot sem, és az oszmán rab két hetet késett sarca befizetésével. Viszont Koháry türelmesnek bizonyult, amit a váci aga is értékelt, és egyben ígérte, hogy *ha az Isten megtart az szomszédságban, Nagyságod nekem is valami dologban parancsol. Becsülettel igyekszem szolgálni...* Ígérte, hogy azon lesznek a rabbal együtt, hogy Koháryt e dologban többet ne búsítsák. Nyilván azért is volt a levél ilyen barátságos hangnemben megfogalmazva, mivel Kohárynál néhány másik rab is kezeskedett a raboskodó agáért. A török fél tehát azért is

⁵⁶ Például néha még magyar kereskedők is üzleteltek a végváriak által szerzett oszmán rabokkal. Vincze, *i. m.*, 151.

⁵⁷ Pálffy, A rabkereskedelem, 36.

⁵⁸ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 210.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Az aga a várvédő janicsárok, lovasok, azabok és martalócok parancsnoka. Hegyi, *A Füleki szandzsák*, 289. A forrás egy váci „bás/bas aga” nevezetű személyt említ, de ez nem név, hanem ’főaga’ értelmű kifejezés (bár így oszmán szövegben nem szokott szerepelni).

⁶¹ A torzult nevet nem sikerült azonosítani. Bár a forrásban említett „Hurucz” agát a levél szövegére támaszkodva említik más szerzők is (pl. a levél egy részére hivatkozik Vincze, *i. m.*, 156), nem tudni hasonló névről az oszmánok között, ezért itt csak mint agát említjük őt.

igyekezni akart Koháry kedvében járni, hogy *a szegény kezes rabok is ne búsuljanak*. Ezért igyekeztek a „terminus napra” az aga hátramaradt sarcát lefizetni.⁶²

A következő levelet néhány oszmán (főként agákról van szó) közösen íratta Kohárynak két oszmán rab, Juszuf aga odabasi⁶³ és Ali aga ügyében. Előadásuk szerint, ha ezek ketten megtehették volna, akkor már Budára mentek volna megoldani a helyzetüket (valószínűleg a váltságdíjat összegyűjteni). Figyelmeztetik Koháryt, hogy Juszufot illetően rossz információi vannak. A levél kontextusából kivehető, hogy itt vélhetőleg az illető anyagi helyzetére gondolnak, ami a váltságdíj lefizetése szempontjából volt fontos. Az oszmánok megértették, hogy Koháry mekkora összeget szeretne a rabokért, de azzal érveltek, hogy azt nem a helyzetükhöz mérték.⁶⁴ Szerintük ez Isten akarata ellen van, és nem tanácsolják, hogy Koháry így járjon el. Továbbá megjegyezték, hogy ha Koháry akar valamit, akkor az legyen aszerint, és azt ajánlották neki, hogy ha velük átad az oszmánoknak egy hitlevelet is, valamint két keresztény rabot, akkor az oszmánok mindezt kifizetnek neki 6000 tallért.⁶⁵ Az összeget csak nagyon nehezen sikerült összeszedniük (itt gondolhatnak koldulásra, kölcsönzésre vagy az oszmánok vagyonának eladására). Nagynak tartották a kért summát, de ennek ellenére szándékukban állt fizetni, mert már nem volt kedvük hallgatni Juszuf odabasi *sírását és sopánkodását*.⁶⁶

⁶² MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 249.

⁶³ *Odabasi, bölükbasi*, a katonai alakulatok tizedese. Hegyi, *A Füleki szandzsák*, 289. Ha bölük élén állt valaki, bölükbasi volt, ha odáén, akkor odabasi. (Így a janicsárok között is voltak bölükök és odák.)

⁶⁴ MV SR, ŠA BB, f. KC V., no. 12 223.

⁶⁵ Az összeg nagyságához összehasonlításképpen néhány adatot említek más szerzők kutatásaiból. Hegyi az általa vizsgált minta alapján arra következtet, hogy 1632–1641 között az oszmánok által elhurcolt emberekért átlagban 148 forintot kértek, illetve szereztek. Ez esetben hat Gömör megyében lévő faluról volt szó. Hegyi, *A Füleki szandzsák*, 140. Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a fent tárgyalt irat kicsit kétértelműen további rabokat is említ, ezért lehet, hogy a 6000 tallér nem csak a mondott két rab, hanem több rab váltságdíja volt. Viszont az sem kizárt, hogy itt még nem a teljes összegről van szó, hanem csak egy részéről. Mindenesetre az elvart pénzmenyiség legtöbbször a rab társadalmi státuszától és anyagi helyzetétől is függött. Nem volt ritka az sem, hogy az oszmán vagy magyar fél hasonló összeget kért egyetlen rabért, mint amelyet a fenti irat említ. Az összeg a rabtartó kapzsiságától is függött. Csanády János szendrői kapitány egy egri oszmántól 2000 tallért követelt és két magyar rab kicserélését a csorbadzsiért, akit fogva tartott. Később már 5000 tallért akart kapni. Izsépy Edit, Az egri törökök fogságába esett magyar rabok kiváltásának és szállításának problémái. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* 11–12 (1973–1974) 289. Mint említettük, Ali koppányi bég sarca rendkívül magas, 30 ezer forint volt csak pénzben, más értékű tárgyak mellett. Vö. Szakály, *i. m.*, 40. Az Uki Ferenc nevű pápai lovas hadnagy 6000 tallérért és egy Musztafa nevű budai csauszért cserébe tudott szabadulni a török fogságból. Tóth, Mennyit ér, 249.

⁶⁶ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 223. A rabkereskedelemhez kapcsolható az az igencsak rossz állapotban lévő, rongálódott és nehezen olvasható 1660-ban kelt levél is, amelyet a hatvani oszmánok írtak Koháry Istvánnak egy rabbal kapcsolatban, akinek még 50 tallérnyi összeg maradt hátra a sarcából. MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 105.

A fent említett esetben nem lehet biztosan kijelenteni, hogy a szóban forgó keresztények oszmán fogságba esett rabok voltak-e, avagy hódolt keresztények, akik pont keresztény fogságba estek. Mindenesetre az oszmánok fel tudtak lépni a keresztények ügyében is, amennyiben azok az ő adózói voltak. Végül is, ha csak a Koháry–oszmán levelezést nézzük, beleértve a Koháry Péter és Koháry II. István alatt papírra vetett iratokat is, akkor kiderül, hogy az oszmánok kérelmeinek nagyobb része a fogságba esett keresztény adózóikat is érintette. Ez természetesen nem új felismerés, és ez a tendencia megfigyelhető a kondominium többi területén is. Az általam kutatótt forrásokban nem meglepően gyakoriak például a rác jobbágyok, akik rabságba estek. A rác vagy szerb betelepülés jelentős velejárója volt a török hódoltságnak, és ez értelemszerűen az ortodox kereszténység terjedését is jelentette. A katolikus klérus kevés megértést mutatott az ortodox hittől szemben, és egyházuk püspökeit és papjait korruptnak és tudatlannak tartották, híveikre is mint sötétségben élő tömegekre tekintettek.⁶⁷ Ez a hozzáállás nyilván hatott a katolikus (vagy más) hívekre is, és egyéb tényezők mellett ez is hozzájárulhatott, hogy a rácok vagy szerbek gyakran kerültek magyar fogságba. Hogy csak néhány példát említsek, 1652-ben Ömer „kethüda bég” (a forrásban: „...igazgató szerdárjának, Buda várának vezérének Kenán pasának Ömer tihaja bégje és egész udvarának minden dolgosa...”) panaszkodott rác jobbágyok ügyében, akik egy 1626-ban kapott hitlevél ellenére is folytonos háborgatásnak voltak kitéve.⁶⁸ Nyilván azért a fent említett katolikus papság hozzáállása is más volt a saját rác jobbágyai kapcsán, mivel 1654-ben az esztergomi érsek, Lippay György (1600–1666) a gyarmati katonák által rabul

⁶⁷ Molnár Antal, A szerb ortodox egyházszerkezet a hódolt Magyarországon. In: *A szerb székesegyház a Tabánban – Az eltűnt Rácváros emlékezete*. Szerk. Csáki Tamás–Golub Xénia. Budapest, 2019, 36–37. Az oszmán terjeszkedés a szerb ortodox egyház történetét is jelentősen befolyásolta. Előbb, 1459-ben (vagy 1532-ben) az ipeki (peći) szerb patriarkátus átmenetileg megszűnt létezni, és a szerb hierarchia az ohridi érsekség joghatósága alá került. Autonómiáját 1557-ben állították vissza Szokollu Mehmed nagyvezírnek köszönhetően, aki boszniai szerb származású volt. Ezután az ipeki patriarkátus lett a Balkán-félsziget legerősebb keresztény egyházi intézménye. Miután az országot meghódították az oszmánok, az egyház lett a középkori szerb államiság letéteményese. A Nemanja-dinasztia legnagyobb támasza a felsőpapság és a kolostorok voltak. Ezek szerepe a szerb állam eltűnésével megnövekedett. A pátriárka az uralkodó helyett a nép vezetőjévé is vált, a kolostorok pedig a politikai döntéshozatal színterei is lettek. A pátriárkák, metropoliták és püspökök (*vladikek*) ellátták a szerbség egyházi és politikai képviselését, és egyben a magukévá tették a középkori szerb állam politikai örökségét. A migrációs folyamatokkal természetesen maga a szerb egyházszerkezet is terjeszkedett. A szerb kolostorok az oszmán hódítással és a szerb bevándorlással együtt jelentek meg Boszniában, Hercegovinában, Dél-Horvátországban és később a Szávától és a Dunától északra fekvő hódolt magyarországi területeken. Molnár, *i. m.*, 37. A korai migrációs folyamatokat megelőzően már 1390 óta a török és a szerb katonák együttesen hajtottak végre támadásokat a Magyar Királyság ellen. Dávid-Fodor, *i. m.*, 130.

⁶⁸ A keresztény vitézek a jobbágyokat rabságba hurcolták, és jószágait is elvették. MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 093.

ejtett egyik rác jobbágy érdekében kereste meg Koháryt. A Rác Gyuricza nevű rabot jogtalanul fogták el és adták el Kohárynak, mert az mind az oszmánok, mind a földvári apát jobbágya is volt.⁶⁹

Egy másik eset ismét csak egy rabságba esett, kétfelé adózó személyről szól, egy bizonyos „rác Vukovóról”, akinek ügyében Koháryt a pesti Musztafa pasa (beglerbég)⁷⁰ kereste fel. Értesíti a kapitányt, hogy megtudta: pár napja szabadon engedte az említett rabot, azon feltétel mellett, hogy néhány másik rab kezeskedett érte. Koháry az illetőt Győrbe küldte az érte felelős Zichy István⁷¹ elé. Ott kiderítették, hogy a törvény szerint a rab a magyar földesurának is rendesen adózó jobbágya volt, és ezért rabtartóinak nem lett volna joguk őt elfogni. Ezért még Győrben megszabadították bilincseitől, és földesura mint saját jobbágyát tartja magánál. Musztafa viszont értesítette Koháryt, hogy egy kétfelé adózó jobbágyról van szó. Egyben kéri a magyar urat, hogy semmilyen módon ne bántsa a kezes rabokat, azt sem, aki által a levelet küldte neki, de a többit sem, mert azoknak semmi bűnük nincsen. Figyelmezteti, hogy meg kell tartani a két császár egyezségeit, és tőlük (a pasától és Kohárytól) elvárják, hogy figyeljenek a szent békességgel megőrzésére.⁷²

Itt talán érdemes felvetni néhány gondolatot az említett „rác Vukovo rab” kapcsán. Ugyanis a levél a továbbiakban szintén egy „rác Vukovo” rabot említ, kétértelműen írva, hogy *„tudósítom nagyságodat az második Vukovo rác rabja állapota felől”*. Így felmerül, hogy a „Vukovo” ez esetben nem is név volt, hanem inkább a származásra utalhatott. De nem kizárt az sem, hogy mégis névről van szó, ugyanis a szerb etnikumnál manapság is elterjedt névnek számít a Vuk keresztnév. Figyelembe kell venni azt is, hogy a korabeli forrásokban közismerten sok torzult névalak fordul elő, főleg az „idegen” etnikumokkal kapcsolatban. Mivel oszmán provenienciájú iratról van szó, amelyet nyilván valaki lefordított, így nagy esély volt a nevek torzítására, mint ahogy azt már feljebb is láthattuk az egyes oszmán tisztségek megnevezésénél is, amelyeket helyenként névnek tüntettek fel, vagy elsőre annak vélhetők. Másik jó példa erre az olyan nevek sokféle előfordulása a forrásokban, mint Ahmed helyett az Amhet, Amhat és hasonlók.

⁶⁹ MV SR, ŠA BB, f. KC I. no. 564. 1657-ben Ali bég kérte a Koháry parancsnoksága alá tartozó katonák megfékezését, mert a szegénységet verték, fosztogatták és rabolták. MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 207.

⁷⁰ Korábbi ismereteink szerint Pesten nem működött kormányzó. Minthogy a forrás kimondottan beglerbéget ír, az tűnik elfogadható magyarázatnak, hogy átmenetileg ott szolgált egy pasa, esetleg „örzöként” (*muháfiz*), aki ekként nevezte meg magát.

⁷¹ Zichy István 1646–1655 között győri végvidéki főkapitány-helyettes volt. Pálffy Géza, Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 248.

⁷² MV SR, ŠA BB, f. KC V. 12 089.

A rabokkal kapcsolatban a „vasaknak” vagy bilincseknek kulcsfontosságú szerepe volt. Meghatározók voltak a szokásjog szempontjából is. A már említett levél másik felében tárgyalt „Vukovo rác rab” bilincsei eltávolítása miatt panaszkodik Musztafa pasa. Annyit említ, hogy úgy tudja: ez a Vukovo pénzt adott egy személynek, aki azt ígérte neki, amennyiben pénzt kap tőle, eltávolítja bilincseit, és a sarcát átadja rabtartójának. Musztafa pasa viszont azt állította, hogy ezzel a rabnak kárt okozott az adott személy. Mindenesetre arra kérte Koháryt, derítse ki, mi is történt valójában. Mint indokolja, azért is szeretné ezt tudni, hogy a pasa jobbágyának ne kelljen elszenvednie semmilyen kárt.⁷³ Arra nem tért ki Musztafa pasa, hogy az illető a rác rab bilincseit eltávolította-e, és azzal okozott kárt, ami szintén logikus lenne, vagy csak elvette-e a sápot, és nem távolította el a béklyót. Viszont a rab azzal is kárt szenvedhetett, ha lekerült róla a bilincs, mert akkor általában kisebb szánalmat ébreszthetett az emberekben, és nehezebben szedhette össze a sarcát.

Olykor a rabok ismét áldozatul eshettek a két fél katonáinak, például a sarcuk szállításánál. Ugyanis ismertek olyan vádak is, amikor kifosztották, megrabolták őket, még mielőtt lefizethették volna az arra szánt összeget. Természetesen ilyenkor is hazudhattak a sopánkodók arról, hogy kirabolták őket. Hasonló eset történt 1655-ben is, amikor Haszán bég Hatvanból értesítette Koháryt, hogy egyes rabok 300 tallért vittek volna (valószínűleg magukért), de azt bizonyos katonák elvették tőlük. Figyelmezteti Koháryt, hogy tettükért vonja őket felelősségre, mert másképpen a „császáriaknak” is megpanaszolják ezt az oszmánok, és biztosan haragot szítanak.⁷⁴ A levélből az nem derül ki, hogy a történetnek volt-e valóságalapja, de a rabok gyakori fizetési nehézségeit tekintve nem lehet kizárni, hogy az ilyen állításoknál csupán kifogásokról volt szó.

A pécsi Haszán aga 1659. november 4-én Egerből kérte levelében Koháry Istvánt, hogy küldjön vissza hozzá egy Némédi Istók nevű rabot. Az aga „úri hitére” és becsületére fogadkozott Kohárynak, hogy a rabot nem vereti meg, és nem is kap szidást. Ígérte, hogy egy oszmán rabot is küld érte cserébe. Az aga azzal érvelt, hogy a magyar rabok megmondhatják, miként ment ki tőle a rab, aki megesküdtött arra, hogy az agának megküldi a 80 tallért és egy pár puskát. Ha teheti, akkor visszatér, és ameddig az Isten akarja, addig rab lesz. Az aga a levélben azt is kérte, hogy a keresztény foglyokat ne hagyja szenvedni. A levél utal egy gyermek rabságba esésére is, mivel Némédi Istók esküdjözésével kapcsolatban az aga említi, hogy a rab arról is hitet tett, hogy ... *egy pénzt sem vasaltat be ott kint egy rab gyermekkel* ...⁷⁵

1654. szeptember 10-én Ali odabasi fia és Tóth Mátyás ügyében írtak az oszmánok Kohárynak. A hatásköre alatt lévő nevezett személyt máshogy nem

⁷³ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 089.

⁷⁴ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 232.

⁷⁵ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 221.

engedték volna szabadon, csak úgy, hogy előtte sarcolásra kényszerítették. Szintén említik, hogy amikor az odabasi fia Gyarmatra került rabságba, őt sem engedték szabadon addig, amíg nem fizetett. Emellett a környéken élő Murád aga adott számára hitlevelet.⁷⁶

Összegzés

Amint azt a tanulmány elején felvezettem, már helyzetükből és jogaikból adódóan is különbséget kell tenni a hagyományos értelemben vett rabszolgák⁷⁷ és a végvidéken szerzett rabok, foglyok között, még ha azoknak a helyzetük első ránézésre hasonlított is. Mint láttuk, a végvidéki rabok és az Oszmán Birodalomban tartott rabszolgák helyzetének egyik hasonlósága például az volt, hogy míg az utóbbival a gazdája, az előbbivel a rabtartója, fogva tartója rendelkezett. Nyilvánvalóan különbség volt a rabszolga-tulajdonos és a fogva tartó kompetenciái között. Amit viszont valóban szembevető hasonlóságnak tekinthetünk, az a rabszolga-tulajdonos és a rabtartó azon joga, hogy a rabszolgát és a rabot dolgoztassa. Természetesen amint említettem, a rabszolgákat főleg azért szedték össze, hogy különféle feladatokat ellássanak, amíg a rabokat azért, hogy a helyszínen pénzt tudjanak belőlük nyerni, főleg azért, hogy a rab kiváltotta magát a sarca lefizetése által. Ezért a rabok dolgoztatása másodlagos és elenyésző jelenség volt a rabszolgák dolgoztatásával szemben. De kétségkívül lehet rá bőven példákat hozni mind a szakirodalomból, mind az általam tanulmányozott Koháry forrásokból. Ide kapcsolható a füleki rabok esete, akiket 1663-ban a bástya felújításánál dolgoztattak.⁷⁸

A váltságdíj beszerzését illetően azt is említettem, hogy a rabkereskedelemmel kapcsolatos szokások e téren hasonlítottak a távoli afrikai területeken jelenlévő gyakorlatra is.⁷⁹

A bevezetőben kitértem azon jellegzetességre is, miszerint lehetőség volt arra, hogy sarcuk begyűjtése érdekében a megszabott feltételek mellett ideiglenesen szabadon engedjék a rabokat. A bemutatott források három esetben említik, hogy ez megvalósulhatott.⁸⁰ Ugyancsak e gyakorlatra utalnak azok a levelek, ahol kezeseket említenek, ezért azokat is ide lehet sorolni.

A kutatott oszmán–magyar levelezés területiális kérdésekhez is szolgáltat adatokat. Ezen túlmenően az oszmánok leveleiből kiderülnek egyrészt a

⁷⁶ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 086.

⁷⁷ Yağcı, İstanbul esir pazarı, 57–58.

⁷⁸ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 16 948.

⁷⁹ Klarer, *i. m.*, 31–32.

⁸⁰ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 223, 12 086 és 12 089. Ezenfelül egy keresztény levél MV SR, ŠA BB, f. KC I. no. 564.

keresztények fenyegetési módszerei, amelyeknek a rabszedés is a részét alkotta. Másrészt adatokat szolgáltatnak a kettős adóztatásból adódó konfliktusokhoz is. Az említett Gyöngyöspatával kapcsolatos iratok pedig értékes részleteket tartalmaznak a kondomínium témájához. Különlegesnek számít a Gyöngyös-ről gyermekkorában elhurcolt személy esete, aki felnőve pesti hodzsza lett, és tovább tartotta a jó kapcsolatot az anyjával.

A Musztafa pasa által tárgyalt első eset,⁸¹ a „rác Vukovo rab” története jól rámutat, hogy a két fél a rabkereskedelmet is felhasználta a kondominiális kérdésekkel kapcsolatos visszaélésekre. Ugyanis a magyar földesúr a jobbágyot a felszabadítása után megtartotta, és elvileg gátolta az oszmán földesúrának teljesítendő kötelességei betartásában. A pécsi Haszán aga által tárgyalt ügy betekintést enged a rabok fizikai büntetéseibe, de a sarcuk különféle termékekkel való lefizetésének a lehetőségébe is.⁸² Egy másik, Tóth Mátyás esete, a rabok szabadon engedésének különféle lehetőségeiről nyújtott adatokat.⁸³

Ottoman letters about captives addressed to István (Stephanus)

I. Koháry

István SZALMA

During the seventeenth century, the trade with captives and slaves was a part of everyday life on the Ottoman–Hungarian borderland. The origins of this phenomenon can be found in the first Ottoman–Hungarian interactions. During the seventeenth century, there was already an extensive system of practices and rules concerning the attaining and captivating individuals and paying ransom for them. Of course, in the seventeenth-century discourse, the term “captive” had a somewhat different meaning than it does today. There is extensive literature about the question. The Koháry family’s archive is one of the relatively rich sources on the topic. In the article, I tried to present most of the Ottoman letters written under the captaincy of István I. Koháry, which relate to the trade with captives. In this article, several cases reported by the Christian side are also included. I have tried to explain the cases presented by using previous findings in other articles related to the subject. This article also contains an extensive introduction, in which some basic findings of historiography are summarized.

⁸¹ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 089.

⁸² MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 221.

⁸³ MV SR, ŠA BB, f. KC V. no. 12 086.

